

ΜΑΤΑ
873-7811

συνήλ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Για το βιβλίο της Μαρίας Μανδαμαδιώτου

ΑΜΑΔΕΣ

στην «Απάνω Μεριά» της Χίου

ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΡΑΛΑΣ

Από τις «Απάνω Μεριές» της Χίου

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ

Από τις «Απάνω Μεριές» της Χίου

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΖΩΝΗ

Από τις «Απάνω Μεριές» της Χίου

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

ΜΑΡΙΑ ΜΑΝΔΑΜΑΔΙΩΤΟΥ

Καταβλήθηκε το

Βιβλιοπωλείο Εκδοτικού Οίκου Μέλισσα

Παρασκευή, 24 Νοεμβρίου 2017

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Εριφύλη Αράπογλου - ενARTE

ΑΘΗΝΑ

2018

και κατακτητή το 1821, τότε η απελευθέρωση του 1830, τότε ο εμφύλιος του 1861, τότε η απελευθέρωση του 1897, τότε το προσφυγικό στα τέλη του 1922, τότε η Επανάσταση, επηρεάζουν άμεσα και αποτελεσματικά στις τύχες των Απάνων. Αυτό για να ελεγχθεί δεξιότερα θα έλεγα ότι αποτελεί ακριβώς, καθώς η παρατηρούμενη κατάσταση στην Ελλάδα, ανεξάρτητα από τον χρόνο, γεγονός μάλλον και εθιμικά στην πλήρη αποστολή και ζήτηση της ιστορίας.

Με βάση τα παραπάνω θεωρώ ότι το βιβλίο της Μαρίας Μανδαμαδιώτου για τις Απάνες δεν συλλογίζεται κατά ένα τυχαίο τρόπο αλλά είναι, όπως θα βρισκόταν να είναι μερικά παραδείγματα, αλλά με

Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΑΜΑΔΕΣ:

Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΕΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΟΙ ΑΜΑΔΕΣ ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΜΑΝΔΑΜΑΔΙΩΤΟΥ είναι ένα βιβλίο ιστορίας για ένα μικρό χωριό της Απάνω Μεριάς της Χίου. Ταυτόχρονα είναι ένα όμορφο βιβλίο, από έναν εκδοτικό οίκο –τη Μέλισσα– που έχει μακρά παράδοση στην έκδοση βιβλίων υψηλής αισθητικής και ποιότητας. Συνιστά έτσι ένα καλό παράδειγμα τοπικής ιστορίας, το οποίο συγκεντρώνει πολλά από τα χαρακτηριστικά που είναι επιθυμητό να έχουν ανάλογα εγχειρήματα, όπως:

- στέρεη ιστορική τεκμηρίωση, που συνδυάζει την αξιοποίηση τοπικών πηγών με μαρτυρίες κατοίκων,
- χρήση της εξειδικευμένης τοπικής βιβλιογραφίας αλλά και αξιοποίηση της γενικής ελληνικής και διεθνούς ιστοριογραφίας,
- επιτόπια έρευνα και προσπάθεια κατανόησης, όχι μόνο των ιστορικών πηγών, αλλά και του ίδιου του χώρου,
- ενσωμάτωση από τη συγγραφέα συμβολών άλλων μελετητών, σε επιμέρους θέματα που θεωρεί ότι ξεφεύγουν από τις δικές της γνώσεις (για παράδειγμα το κείμενο της Δέσποινας Τσαρδάκα για τα αρχαιολογικά ζητήματα, τη συνδρομή του Ιωάννη Χ. Φωτεινού για τα λαογραφικά τεκμήρια και τον ένθετο χάρτη των μικροτοπωνυμίων)
- γλώσσα ρέουσα και λόγο εύληπτο,

- εξαιρετική εικονογράφηση (που δεν «στολίζει» απλώς το βιβλίο με εικόνες αλλά παρέχει τεκμηρίωση και ενισχύει τη συνολικότερη γνώση),
- υψηλή ποιότητα εκτύπωσης, επιμέλειας και τυπογραφικής εμφάνισης.

Με τα δεδομένα αυτά, η Μαρία Μανδαμαδιώτου και όλοι οι άλλοι οι συντελεστές της έκδοσης προσφέρουν στους αναγνώστες ένα καλοδουλεμένο βιβλίο-κόσμημα, με πλούσια ύλη, που δίνει αφορμές για περαιτέρω σκέψεις.

Μια αχνή μνήμη που έχω από επίσκεψή μου στην Απάνω Μεριά της Χίου πριν πολλά χρόνια δεν απέχει από την εικόνα που αναδύεται στα κείμενα των ταξιδιωτών του 19ου αιώνα, που παρουσιάζονται στο βιβλίο: ένας κόσμος διαφορετικός από το νότιο τμήμα του νησιού και την πόλη της Χίου, ένας κόσμος πτωχότερος, δύσκολος στην πρόσβαση και απομονωμένος. Η Μαρία Μανδαμαδιώτου γράφει ότι υπάρχει στη Χίο μια κοινωνία δύο ταχυτήτων, οι φτωχοί του βορρά και οι εύποροι των Μαστιχοχωρίων και του Κάμπου στο νότο. Θα πρόσθετα μία ακόμη ταχύτητα, αυτή της πόλης της Χίου, που οι κάτοικοί της έχουν ενσωματώσει στην κουλτούρα και τον τρόπο ζωής τους τις ευκαιρίες και τις δεξιότητες που προσφέρει ένα παλαιό και μεγάλο, μεσογειακό εμπορικό αστικό κέντρο.

Για όποιον, όπως εγώ, δεν έχει βιωματική γνώση του τόπου, μια γρήγορη ηλεκτρονική επίσκεψη στις δορυφορικές λήψεις του google maps φέρνει ανάγλυφα στην οθόνη του υπολογιστή την αιτία της διαφοροποίησης βορρά-νότου: ο ορεινός όγκος του Πελλινναίου όρους αποκόπτει την άνω βόρεια ζώνη της Χίου από το υπόλοιπο νησί, με απόκρημνους γκρεμούς, άγριους βράχους και πυκνά δάση. Το γεωφυσικό ανάγλυφο δημιουργεί έτσι στα Βορειόχωρα συνθήκες ενός ντε φάκτο άλλου νησιού, εντός του νησιού της Χίου. Ενός τμήματος γης που ζει σε συνθήκες απομόνωσης, αφού δεν μπορεί να επικοινωνήσει με ευχέρεια από την ξηρά αλλά ούτε και από τη θάλασσα, καθώς η περιοχή είναι εκτεθειμένη στους συχνούς δυνατούς βοριάδες. Η γεωγραφία λοιπόν εδώ κυριαρχεί.

Όπως επισημαίνει βέβαια και η συγγραφέας, η γεωγραφία δεν είναι ο μόνος παράγοντας που διαμόρφωσε τη διαδρομή που είχαν στο χρόνο οι Αμάδες. Η ίδια, μέσα από τις λιγοστές αναφορές και τα σπάνια τεκμήρια που σώζονται, προσπαθεί να επανασυστήσει την πορεία του οικισμού, σε συσχετισμό και με τα γειτονικά χωριά Καμπιά και Βίκι, που ανήκουν στο ίδιο γεωγραφικό τόξο: οι πιθανοί διάσπαρτοι οικιστικοί πυρήνες, συνδεδεμένοι με το φεουδαλικό τύπου σύστημα γαιοκτησίας που είχαν εφαρμόσει οι Γενοβέζοι, απολήγουν στη δημιουργία ενός μικρού οικισμού με λίγες δεκάδες σπίτια στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, ο οποίος στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 είχε κάπως μεγεθυνθεί φτάνοντας τους 180 κατοίκους. Βαδίζοντας προς το γέρας του 19ου αιώνα ο πληθυσμός εξακολουθεί να αυξάνεται, φτάνοντας περί τους 500 κατοίκους, για να γνωρίσει ακολούθως στις αρχές του 20ού αιώνα ελάττωση, και πάλι αύξηση μέχρι τις παραμονές του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, και κατόπιν μια σταδιακή μείωση μέχρι τη σημερινή συρρίκνωση.

Πώς εξηγούνται όμως αυτές οι αυξομειώσεις στο δημογραφικό ανάστημα του χωριού; Η απίσχναση στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα είναι βέβαια αποτέλεσμα της μετανάστευσης, κυρίως εκτός Χίου, αλλά η προηγηθείσα πληθυσμιακή ενδυνάμωση ενός ορεινού νησιωτικού οικισμού, με λιγοστές καλλιεργήσιμες γαίες πού οφείλεται άραγε; Ή ακόμη η, μικρή έστω, μετακίνηση ενός χωριού, με διατήρηση του παλαιού ονόματος –μια πρακτική συχνή αλλά και δύσκολα ανιχνεύσιμη στις γραπτές πηγές– ποιες επιπτώσεις είχε στη δημογραφική εξέλιξη του οικισμού;

Αυτά είναι νομίζω ορισμένα από τα ερωτήματα που παραμένουν ανοικτά. Η Μαρία Μανδαμαδιώτου όμως υποδεικνύει κάποιες ιστορικές πηγές, παραμελημένες, έχω την εντύπωση, από την ιστοριογραφία, που μπορούν να δώσουν κλειδιά ερμηνείας αλλά και να τροφοδοτήσουν περαιτέρω την έρευνα. Ανάμεσα σε αυτές, οι εκλογικοί κατάλογοι και τα δημοτολόγια. Η ίδια εντοπίζει και χρησιμοποιεί στη μελέτη της έναν εκλογικό κατάλογο του 1930 και ένα δημοτολόγιο που εκκινεί το 1928 και παραμένει εν χρήσει μέχρι το 1998. Δύο

ιστορικές πηγές ομόλογες, αφού καταγράφουν κατοίκους ενός τόπου, αλλά και αποκλίνουσες, διότι η πρώτη, ο εκλογικός κατάλογος, συνιστά μια φωτογραφία του τόπου, παγώνοντας τον χρόνο τη στιγμή σύνταξής του, ενώ η δεύτερη, το δημοτολόγιο, μοιάζει με φιλμ που παρακολουθεί την εξέλιξη του πληθυσμού στη διάρκεια όλου του χρόνου που το ιστορικό αυτό τεκμήριο τροφοδοτείται με τις επιπλέον εγγραφές των νέων οικογενειών.

Η συγγραφέας επεξεργάζεται και χρησιμοποιεί τις πηγές αυτές στη μελέτη της, υποδεικνύει έτσι δύο τεκμήρια που μπορούν να τύχουν και άλλης αξιοποίησης, όχι μόνο για την ίδια την ιστορία του χωριού, αλλά και ως πιλοτική εφαρμογή μελέτης οικισμών με παρόμοια χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, είναι ένδειξη μόνο της απομόνωσης του τόπου, η πολύ ισχυρή συγκέντρωση που παρατηρείται σε κάποια οικογενειακά ονόματα; Στον εκλογικό κατάλογο του 1930, σε ένα σύνολο 129 εγγεγραμμένων, καταγράφονται 32 πρόσωπα με το οικογενειακό όνομα Καλογεράς, 23 με το επώνυμο Φωτεινός και 18 με το επώνυμο Κουϊμάνης· δηλαδή τα μέλη τριών οικογενειακών κλάδων μοιάζουν να υπερβαίνουν το 50% του πληθυσμού του χωριού. Ή τί δηλώνει η αναγραφή στο δημοτολόγιο μιας ένδειξης του τύπου: «άπορος», «εύπορος» για την οικονομική κατάσταση των οικογενειών; Πρόκειται για μια πρακτική ιδιότητα, που δεν απαντά, απ' όσο γνωρίζω, σε δημοτολόγια άλλων περιοχών. Σωστά επισημαίνει η συγγραφέας ότι η έννοια εύπορος-άπορος είναι σχετική με την εκάστοτε εποχή, τις δυνατότητες και το μέσο οικονομικό επίπεδο ενός τόπου, αλλά ποια ανάγκη ωθεί τις δημοτικές αρχές στην αναγραφή μιας τέτοιου είδους πληροφορίας;

Το ζήτημα της σχετικότητας και της υποσυνείδητης έστω-σύγκρισης με περιβάλλοντα πολύ διαφορετικά από αυτό της χιακής υπαίθρου, σφραγίζει νομίζω και τις μαρτυρίες των ταξιδιωτών που επισκέφτηκαν τις Αμάδες. Η επανερχόμενη επισημάνση της ακραίας φτώχειας του χωριού και του χαμηλού επιπέδου διαβίωσης των κατοίκων πάσχει, νομίζω, από την εσωτερική αυτή υπονόμηση, που θολώνει την καθαρότητα της κρίσης του επισκέπτη. Ακόμη και

εξάιρετοι γνώστες του ελληνικού πολιτισμού, όπως ο Καρλ Κρουμπάχερ, που επισκέπτεται τις Αμάδες στα τέλη του 19ου αιώνα, και μιλάει για τις συνθήκες ακραίας φτώχειας και μιζέριας που βιώνουν οι κάτοικοι, πόσο μπορεί να αποστασιοποιηθεί από το περιβάλλον που ζει ο ίδιος και το επίπεδο ζωής που έχει εξασφαλίσει ένας καθηγητής Πανεπιστημίου του Μονάχου; Μήπως πάλι, στο αντίθετο άκρο, οι πολυάριθμοι «εύποροι» που καταγράφει το δημοτολόγιο, είναι απλώς η άλλη πλευρά του ίδιου νομίσματος με τους «φτωχούς» που βλέπουν παντού οι ξένοι περιηγητές, αφού καθοριστικό ρόλο για την απόδοση της κατάστασης της ευπορίας και της πενίας, παίζει το μέτρο σύγκρισης. Ένα παράδειγμα. Ο Κρουμπάχερ επισκέφτηκε τη Χίο το 1884 και δίνει την ακόλουθη περιγραφή για ένα σπίτι στις Αμάδες:

«Η όλη οικία αποτελείται εξ ενός καπνισμένου άνευ παραθύρων χώρου, όστις δέχεται φως και αέρα μόνον δια της θύρας· εις το βάθος είναι εκτισμένη ξύλινη ταράτσα ύψους περίπου τριών ποδών, ήτις αποτελεί την κλίνην όλων των ενοίκων· μία κόγχη εις τον τοίχον χρησιμεύει ως εστία· το εξ υγράς μαύρης γης αποτελούμενον δάπεδον αντικαθιστά παν έπιπλον».

Ο διαπρεπής βυζαντινολόγος δίνει βέβαια εδώ μια γλαφυρή εικόνα των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων του χωριού για να τονίσει την επικρατούσα εκεί πενία. Οι συνθήκες όμως αυτές δεν αποτελούν κάτι ξεχωριστό, δεν απέχουν από τον μέσο όρο της εποχής· οι κάτοικοι των χωριών και του νησιωτικού και του ορεινού χώρου, υπό ανάλογους όρους διαβιούσαν.

Κλείνοντας, θα ήθελα να σημειώσω τη σημαντική εργασία που έχει πραγματοποιηθεί στον τόμο για τα μικροτοπωνύμια του χωριού, τόσο σε επίπεδο ονοματολογικής καταγραφής και τεκμηρίωσης όσο και σε επίπεδο χαρτογραφικής ταύτισης. Τα 254 μικροτοπωνύμια που τεκμηριώνονται σε γραπτές πηγές και προφορικές μαρτυρίες, μας προσφέρουν μια σημαντική πηγή πληροφόρησης για τη σήμανση του τόπου στη Χίο, την προέλευση των τοπωνυμίων και

την κατανομή τους στον χώρο, όπως πολύ παραστατικά αποτυπώνεται στον ειδικό χάρτη που έχει ενσωματωθεί στο βιβλίο. Τα τοπωνύμια, τα «φθέγγοντα» μνημεία του τόπου όπως έχουν χαρακτηριστεί, προσφέρουν πολλές πληροφορίες. Για παράδειγμα, η παντελής σχεδόν απουσία στις Αμάδες μικροτοπωνυμίων ξενικής προέλευσης συνιστά μια ένδειξη αδιάλειπτης παρουσίας ελληνόφωνου πληθυσμού στο χωριό. Ανάλογα, η μικρή παρουσία προσωπωνυμίων ή από την άλλη πλευρά η μεγάλη πύκνωση των μικροτοπωνυμίων σε πεδινές ζώνες γύρω από τον οικιστικό πυρήνα, συνιστούν ενδείξεις του καθεστώτος γαιοκτησίας που είχε εγκαθιδρυθεί στον τόπο.

Είναι ενδιαφέρον ότι η Μαρία Μανδαμαδιώτου έγραψε μια μελέτη τοπικής ιστορίας χωρίς να είναι από τον τόπο που ιστορεί. Κατάγεται από τη γειτονική Λέσβο. Οφείλεται άρα η ευτυχής κατάληξη του εγχειρήματος στο ότι είναι νησιώτισσα; Κατά τη γνώμη μου όχι, άλλωστε ούτε η Χίος ούτε η Λέσβος λόγω μεγάλης έκτασης και γειτνίασης με τη μικρασιατική ακτή, είναι νησιά με τον τρόπο που είναι για παράδειγμα τα Κυκλαδονήσια. Η επιτυχία οφείλεται στο ότι είναι ιστορικός που δούλεψε συστηματικά –και επί τόπου και από απόσταση– με σοβαρότητα και επιμέλεια προκειμένου να κατανοήσει τον τόπο και να αποδώσει κατόπιν εκείνα που έμαθε και κατάλαβε στο χαρτί, με τρόπο καλογραμμένο και γλαφυρό ώστε όσοι πάρουν το βιβλίο στα χέρια τους, να το αφήσουν έχοντας απολαύσει το ξεφύλλισμα και την ανάγνωσή του.